

DVA BRATŘÍ JAKO OCHRÁNCI SPOLUBRATŘÍ

Před badateli o starší české literatuře stojí mnoho závažných úkolů, které v uplynulých desetiletích nesměly být řešeny. Nebyly dokonce v programových statích ani uvedeny. A přitom šlo o problematiku velmi naléhavou, kterou nyní nebude možno zvládnout pouhým přehodnocením dosavadních názorů, nýbrž především důkladným studiem pramenů. Materiálové studium barokní literatury bylo až na výjimky opuštěno. Pracovalo se se stereotypy, jako je třeba označení celé produkce většiny 17. a 18. století termínem „pobělohorská literatura“. Jeho nepřesnost tkví už v tom, že takto se vymezuje pouze počáteční hranice vývojové etapy končící josefínskými reformami.

Literární vývoj se sledoval ve třech liniích, do nichž prý se česká literatura tehdy rozštěpila, totiž 1. v linii exulantské, 2. oficiální domácí katolické a 3. neoficiální domácí pololidové a lidové. Metodologický problém vyplýval už z toho, že nešlo o tři linie produkce od sebe hermeticky oddělené, a že pro domácí literaturu není dost funkční rozdělování na oficiální a neoficiální. Stačí připomenout třeba Komenského, jehož exilová tvorba byla zčásti známa a vydávána i ve vlasti, nebo Bohuslava Balbína, který bývá prohlašován za představitele oficiální literatury; avšak tento jezuitský učenec vydal v oficiálních tiskárnách pouze část své tvorby, kdežto jiná část zůstávala v rukopisech, a to nejen do doby josefínské, ale velkým dílem až dodnes.

Nové bádání bude tedy nezávisle na oficiálnosti a neoficiálnosti musit zkoumat všechnu někdejší dochovanou tvorbu, odstranit všechna tabu a hlavně zaujatost nebo předpojatost vůči produkci určitého typu, v našem případě zejména vůči produkci vycházející z jezuitského řádu.

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo totiž v předchozích více než čtyřech desetiletích vydáno v největší míře odsudkům a zjednodušením. Literární historiografie se spokojila jen několika jmény a názvy. Zcela se zapomenulo na někdejší zjištění Františka Martina Pelcla, prvního profesora české řeči a literatury na Karlově univerzitě v Praze, že z české provincie jezuitů vyšlo za asi 250 let působení jezuitů u nás více než 1.500 knih. Míni se kniha jako tištěný produkt; stranou tedy zůstaly desetitisíce stran rukopisného textu. Jsou to knihy různého zaměření — teologického, kazatelského, zpěvníkového, historického, polemického, cestopis-

ného atd., namnoze knihy s velkými hodnotami literárními, leč dosud utajenými a nezapojenými do kulturních souvislostí.

Jestliže nám literární historie uváděla jen několik jmen literárně činných jezuitů a u nich vždy jeden nebo několik málo spisů, získali zájemci o literaturu představu o úzké vrstvičce vědecké a beletristické tvorby, která se údajně kromě své výlučnosti vyznačovala ideologickým zpátečnictvím. Takovou představu je nutno zásadně korigovat, protože se zakládá na apriorním odsouzení bez znalosti příslušného materiálu.

Jeden fakt si můžeme říci jako příznačný. Tvorba z prostředí jezuitského řádu je sice zpravidla tvorbou jednotlivých spisovatelů, ale tvorbou oscilující kolem vynikající osobnosti, která kolem sebe vytvářela jakousi spisovatelskou družinu. Vedle jezuitských okruhů se formovaly i okruhy uvnitř jiných řeholních řádů. Tak např. v době Balbínově působil význačný kapucín dr. Valerián Magni, který vynikal polemickostí a vedl polemiky nejen s jezuitou, ale i s Janem Amosem Komenským.

Avšak vraťme se k balbínovskému okruhu spisovatelů, z nichž se dnes zaměříme na dva bratry, pocházející z Plzně. Jsou to Jan a Matěj Tannerové. Starší z nich Jan se narodil roku 1623, Matěj byl o sedm roků mladší. V základních meznících jezuitské dráhy se shodují s jinými svými současníky, jen vždycky s určitým časovým posunem. Tedy vstupují nejdříve, tj. před polovinou 17. století, do jezuitského řádu a po náročném studiu vyučují filozofii a teologii na řádových i jiných školách: Jan Tanner v Praze a Olomouci, kde byl i děkanem teologické fakulty a kancléřem univerzity, Matěj Tanner většinou v Praze. Specifické pro Jana bylo to, že byl zpovědníkem pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, významného mimo jiné štědrou podporou vlastenecké práce. Specifické pro Matěje Tannera bylo zase řízení několika jezuitských kolejí a dvojí zvolení rektorem pražské univerzity v letech 1672 a 1674. V roce 1676 se stal na šest let provinciálem české jezuitské provincie a přičinil se též o rehabilitaci Balbínovu. Oba bratři zemřeli v Praze — Jan v roce 1694, Matěj už předtím v roce 1692.

Psali nejen ve své mateřštině, ale i v latině a němčině. Tomu se nelze divit, protože latina se jako spisovný jazyk na českém území rozvíjela už od 9. století a němčina od 13. století, a to v plodných vztazích s literaturou česky psanou. Oba bratři stojí na stanovisku teritoriálního češství, přičemž svým cítěním jsou věrnými Čechy. Jejich spisy patří do oboru legendistiky, hagiografie, mariologie, historie, pedagogiky a cestopisu.

Postupujme v časové posloupnosti moderního zveřejnění několika spisů obou Tannerů, abychom mohli sledovat díla dnes poměrně dostupná. Na začátku jejich objevování stojí náš velký historický beletrista, jehož knihy nesměly v uplynulých desetiletích vycházet. Míním Jaroslava Durycha, autora nesmrtelné „větší“ a „menší“ valdštejnské trilogie, tj. triptychů Bloudění a Rekviem.

Durychovi patří totiž zásluha, že objevil knihu **Muž apoštolský aneb Život a ctnosti ctihodného pátera Albrechta Chanovského**, jejímž autorem byl Jan Tanner. Tuto knihu vydal v roce 1932 u Ladislava Kuncíře v Praze znamenitý znalec českého slovesného baroka prof. Josef Vašica.

Jan Tanner neznal svého staršího spolubratra Albrechta Chanovského ze starobylého českého rodu rytířů Chanovských z Dlouhé Vsi, z něhož pocházel i soudobý spisovatel Jan Hynek Dlouhoveský, světící biskup pražský. Chanovský se narodil půl století před Janem Tannerem a prožil jako správce konviktu u sv. Bartoloměje v Praze vášnivé náboženské bouře za druhého stavovského povstání. Po nich se už zcela věnoval misijní práci ponejvíce v prácheňském kraji, našel si však čas i na literární spisování, dodnes neutříděné. Byl znám jako člověk krajně obětavý a asketický, oblíbený mezi venkovany pro svou dojemnou skromnost a věroučnou upřímnost. Zemřel r. 1643 v Klatovech. Tehdy bylo Janu Tannerovi dvacet let a teprve se chystal vstoupit do Tovaryšstva. Přesto věděl, že se o Chanovském šíří různé historky, které se později snažil shromáždit. Píše o tom v předmluvě ke své biografii Chanovského:

Ničehožť pak jiného nepřednesu, nežli to, co duchovní lidé, co vysoce urozené, učenné, dospělé a poctivé osoby jak mužského, tak ženského pohlaví, a takové, kteréž jsou dobrého jména a v své vlasti neb příbytku počítají se mezi hodnověrnými, vypravovaly: kteréž na větším díle to, což povídaly, očima svýma spatřily. Někteří také z nich pátera Albrechta zpovědníci byli; mnozí s ním přátelsky jednali; mnozí též jeho příbuzní byli: takže sotva co tuto se položí, co by aneb celá rada některého města, neb celá obec v městečkách, při panských dvořích, neb ve usích, neb aspoň mnoho lidí na rozličných místech nebylo svědčilo, anebo naposledy z spisů samého pátera Albrechta jeho vlastní rukou sepsaných nebylo vytaženo, jakož mi mé svědomí o mé k tomu přiložené pilnosti a upřímné věrnosti v Pánu svědčí.

Nicméně mnoho přepěkných příkladů jeho ctností dokonce v zapomenutí přišlo, protože příliš pozdě na jeho život vyptávání se stalo, totiž tepru tehdáž, když již mnoho těch, kteréž pro velmi časté jednání a přátelské obcování s ním jej lépeji znali, z nichž také jsou větším dílem jeho krevní přátelé, pomřelo a nám žádné zprávy dáti nemohlo. Ale ani o jeho mladém věku a o prvních letech jeho života v Tovaryšstvu Ježíšovu není žádné památky, protože již není žádného na světě, kdo by o tom nějakou známost měl.

A protož musíme dosti na tom samém mítí, co se za posledních jeho asi dvaceti let od něho stalo: což také ne zcela, ale toliko z částky tuto sebráno a sepsáno jest. Neb poněvadž v těch dvaceti letech skoro nikdy v kollejiích a před očima Tovaryšstva našeho nebydlil, ale oddělen jsa k ustavičným apoštolským pracem s dovolením vrchnosti po městech a městečkách, po vesnicích a polích sám bez našeho tovaryše chodíval, žádný z našich nemohl jeho nej přednějších ctností spatřiti a o nich svědectví dáti.

A tak vznikla nejdříve latinská 1658, pak česká 1680 verze knížky o Chanovském, která dojírná upřímností a názorností svého podání, zcela vkořeněná do české země a žijící jejími svízelemi a starostmi za nesmyslné třicetileté války.

Sedm let po Vašicově edici bylo v Ostravě vytištěno několik kapitol spisu Matěje Tannera **Hora Olivetská**. Vydání připravil tehdy univerzitní docent a vědecký pracovník Národního muzea Antonín Grund, po válce nástupce Arna Nováka na stoliči novočeské literatury Masarykovy univerzity v Brně, kde však ke škodě univerzity a české vědy dlouho nepřednášel, neboť v roce 1952 ukončil vlivem politického vývoje tento zeť Masarykova kancléře Přemysla Šámala svůj život sebevraždou. Jeho výbor z Hory Olivetské Matěje Tannera byl v roce 1939 povzbudivým činem pro národ. Matějův spis se týká poutního místa u Štramберку na novojičínském panství a je v podstatě výkladem jednotlivých zastavení křížové cesty na Hoře Olivetské. To však bylo po nacistickém okupování našeho území pochopeno jako analogie k utrpení českého národa a jako naděje v jeho budoucí vzkříšení. Grundova edice se tak ústrojně začlenila do národně záchovné literatury z konce třicátých let.

Dva roky poté vyšly dvě edice z díla Tannerů, a to v Praze Kalistova edice Janova **Života svatého Václava** a ve Staré Říši Doskočilova a Florianova edice Matějova **Života P. Antonína Possevina**.

V prvním případě šlo o překlad Janova latinského spisu z roku 1669 – originál je o osm let starší. Oblibu české verze dokazují reedice z let 1702 a 1710. Překladačem byl řádový spolubratr obou Tannerů Felix Kadlinský, známý jako autor Zdoroslavička, tj. souboru roztomilé bukolické poezie. Kadlinský zvýraznil ve vyprávění o sv. Václavovi aktuální tón naléhavého historismu:

Mezi nebešťany, Království českého patrony, přední místo s svatým Vitem má svatý Václav, takže se od starodávna jmenuje „dědič české země“. Pod jeho jménem mnoho se kostelů v Čechách i v Moravě vystavených nachází, mezi kterýmiž předeck mají hlavní kostel pražský, svatému Vítu a svatému Václavu od dávna posvěcený. Za někdejších časů Čechové v boji a vojnách nejvěšší své outočiště po Bohu měli v tom svatém vlastenci Václavovi, o něm při počátku svého s nepřitelem potejkání známou a nábožnou píseň začasté zpívající: Svatý Václave, vejvodo české země atd., jeho ku pomoci volali a vzývali.

O druhou edici z roku 1941 se zasloužil překladatel Karel Doskočil z podnětu Josefa Floriana, vzdělaného katolického vydavatele „Dobrého díla“ ve Staré Říši. Šlo tentokrát o Matěje Tannera, který vypsál život barokního italského cestovatele a diplomata Antonína Possevina a jeho názory na Rusko 17. století. Jezuitu Possevina, který také působil v Plzni, Olomouci a Praze, zajímal pochopitelně nejvíce ruský náboženský život a rozdíly mezi katolicismem a pravoslávím. To byl jistě jeden z důvodů, proč se Josef Florian rozhodl nedlouho před svou smrtí pro vydání spisu v cyklu, nazvaném pro svou soustavnost Kursy. Jedním z dalších důvodů bylo vysvětlení víry Rusů v autoritu a zvláště v nejvyšší autoritu panovníkovu. Tak např. v Životě P. Antonína Possevina a jeho Komentáři o věcech moskevských čteme:

Moskeuští ze zvyku od svých předků postupně zděděného byli od dětství vedeni tak o svém knížeti mluvit i cítiti, že tázaní častěji odpovídají: To ví sám Bůh a velký pán

(to jest kníže). – Sám náš velký pán ví všechno. – On může jediným slovem všechny obtíže a nesnáze uvolniti. – Není náboženství, jehož obřad a věrouku on by neznal. – Cokoliv máme nebo v čem se nám vede dobře nebo co nám prospívá, to jsme obdrželi z dobroti-vosti velkého pána (...). Ten upravdě u svých lidí toto mínění s náramnou péčí pěstuje a přímo chce, aby se zdál býti jakýmsi náboženským králem a současně císařem. Nejvyšší kněžství a více než králouský majestát staví na odív v samotných šatech a projevech, ba i jinak. Řeklo by se, že si všechno vypůjčil od řeckých patriarchů a císařů, a vše, co sloužilo k úctě Boha, převedl ku své počtě. Když sedí na trůně, má u sebe nebo na hlavě tiaru, kameny a perlami bohatě zdobenou, a to ne jednu. Také ji mění, aby ukázal, jaké území spojuje. Ba říká, že i byzantská koruna byla na něho přenesena. Berla či hůl v levé ruce jiskří velkými koulemi jako suky. Za oděv nosí talár, jaký nosívají papežové, když hodlají sloužit slavné bohoslužby, na ruku plno prstenů s převelikými perlami. Obraz pak Spasitele po pravici a Nejsvětější Panny nad stolicí, na které sedí. Po obou stranách stojí po dvou jakýchsi osobních strážcích, oblečených v bílé pláště, s dvouosečnými sekera-mi na ramenou.

Všechny čtyři moderní edice z tvorby bratří Tannerů se plodně zapojily do literatury z přelomu 30. a 40. let. Poté už nic nevyšlo po celé půlstoletí z díla obou bratří. Syntetické literární historie o nich bud zcela mlčely, nebo se jen zmínily – jako tzv. akademické dějiny z roku 1959 – o Kadlinského překladu knihy Jana Tannera o svatém Václavovi. Spis třikrát v krátké době vydaný lze stěží zcela pominout ... A tak převážná část tvorby Tannerů zůstávala v těžko dostup-ných starých tiscích a v porůznu deponovaných rukopisech. Uvedme si z nich aspoň několik.

Ve svém čase nejproslulejší z knih Jana Tannera nesla název **Svatá cesta z Prahy do Staré Boleslavě**. Tento spis hagiograficko-legendický měl dva význa-mové plány: první líčil frekventovanou poutnickou cestu z Prahy k starobole-slavské Panně Marii, vyznačenou 44 zastaveními neboli „stavuňky“, totiž kaplič-kami, o jejichž zbudování se Jan Tanner zasloužil; druhý plán sledoval život sv. Václava, zavražděného ve Staré Boleslavi. Kniha byla bohatě ilustrována repro-dukceci mariánských obrazů z různých poutních míst a výjevy ze života sv. Vác-lava, který se podle autora nyní uctívá nejen v Čechách, ale též „v Římě, v Mora-vě, v Slizku, v Lužici, v Polště, v Prusích, v Denemarku, v Pomořské zemi, v Bavořích“. Kniha byla v 17. století vytištěna třikrát a rok po prvním vydání i německy 1680.

Oblíben byl jistě i **Pramen mariánský**, 1653, kniha životopisů celé stovky mariánských ctitelů, která se častým používáním tak říkajíc rozečetla, takže se nedochoval ani jeden exemplář v češtině či v původní latinské verzi.

Balbín vysoko oceňoval historické práce Jana Tannera, založené na bohatém materiálu a pečlivě zvládnuté kompozičně i jazykově. Žánrově jde o rodopis a místopis. Tiskem vyšly dvě historie šlechtických rodů: latinsky o **Valdštejnech** a latinsky i německy o **Šternbercích**. V rukopise zůstaly latinské dějiny Janovy

rodné **Plzně**, z nichž pak čerpali historikové až do našich dnů. Mystickou produkci zastupuje v rozsáhlém Janově odkazu kniha o vizích neboli viděních Španěla **Luise de la Puente**, uváděného polatinštěle jako Ludovicus de Ponte. Zde se Jan Tanner zařadil do bohaté literatury, na jejímž počátku stojí staročeské mystické traktáty 14. století a paraboly o životě dělném a duchovním, z nichž se šířila jemná nová zbožnost, tzv. devotio moderna, a vedle nichž u nás zdomácněly zásluhou Tomáše ze Štítného mystické Revelationes neboli Zjevení švédské národní světice Brigity. Tuto myšlenkově hlubokou literaturu odsunulo na okraj zájmu husitství a reformace, ale ústrojně na ni navázalo baroko. V něm mystika tvoří zatím pro nás tajemnou oblast, kde zvláštní místo patří právě knize Jana Tannera o duchovním životě španělského jezuitu Ludvíka de Ponte. Janův zájem o mystiku byl ovšem dobově podmíněn. Připomeňme si jen, že se o mystické jevy v téže době zajímá v exilu Komenský, jak svědčí čtyři jím vydané knížky revelací a proroctví, jímž bezvýhradně důvěřoval.

Jan Tanner byl i vynikajícím kazatelem. Proslovil např. v Olomouci latinsky smuteční kázání nad arcibiskupem Janem Vilémem z Kolovrat a množství kázání ve školách, kde působil.

Přejdeme-li nyní k tvorbě Matěje Tannera, najdeme charakteristické rysy barokního myšlení a vyjadřování v knize **Bič Kristů**. Vydala ji pražská jezuitská tiskárna u sv. Klimenta roku 1672 jako překlad o něco starší verze latinské. Její obsah naznačuje celostránkový mědirytový frontispis s evangelijní scénou, jak Kristus vyhání z chrámové předsíně kupčičky. Spis odsuzuje neuctivé chování lidí v kostele:

Ó Bože! Co jsou to za mravy? Jsou tu anjelé, nebeská knížata, a třesou se! Zatím bídnyj človíček, lepenice z popela a z bláta slípaná, která se zas brzy rozpadá a v smradlavý hnůj obrátí, ta zhrda sobě vede v přítomnosti Boží!

Stojíme tu v úžase před dvojpólovým rozměrem, totiž velikosti Boží a ubohosti člověka, a vnucuje se nám analogie se závratnou básnickou skladbou Fridricha Bridela *Co Bůh? Člověk?* Matěj Tanner ukládá do svých úvah všechny své rozsáhlé znalosti teologického písemnictví, především díla sv. Augustina, Ambrože a Jeronýma. Avšak i když čerpá z patristiky a ovšem též z bible, není jeho kniha pouhou snůškou citátů, nýbrž výsledkem a projevem myšlenkového světa osobnosti vychované duchovními cvičeními zakladatele Tovaryšstva Ignáce z Loyoly. Tato osobnost však vyrůstala také z tradic své vlasti, a proto jí je blízká její ústní slovesnost se svými příslovími a pořekadly, např. „Není Praha jedním dnem vystavena, aniž jedním dnem z květu bývá zralé ovoce“. Ve svém mravním zápalu nešetří Matěj Tanner nikoho, ani soudobé politiky, kteří prý v kostele na odiv prostému lidu klečí a modlí se, ale ve své praxi nezachovávají Boží přikázání. A v závěru kupí Matěj Tanner několik řečnických otázek s jednoznačnou odpovědí:

Stěžujeme sobě, že se na nás sílí nepřátelé naši a že nemůžeme jim odolati? Hořekujeme, že nás hubí rána Boží morová? Pláčeme, že hyneme hladem, chudobou a nouzí?

Nařikáme, že neourodou osení, rží zahrady a vinice, ohněm dvory, stodoly a domy na zkázu přicházejí? Těla pak nesčíslnými neduhy zemdlena i usmrcena bývají? Než kdybychom po strouze hledali studnice, z které to všecko zlé teče, přišli bychom jistě na to, že toho všeho původ jest (...) bezbožnost!

Až více než čtyřicet let po smrti Matěje Tannera vyšel český překlad jeho latinsky napsaného výtahu ze životopisu jezuitu **Jana Františka Regise**. Královéhradeckému tiskaři Václavu Tybélému bylo asi podnětem k tisku Regisovo svatořečení v roce 1737. Dosud neřešenou otázkou zůstává, zda český překlad vytvořil sám Matěj Tanner, nebo až po jeho smrti někdo jiný, jisté však je, že Matějův latinský text byl výstižným stručným výtahem z rozsáhlého zahraničního pramene, takže v osmerkovém tybélyovském tisku zabírá 58 stran.

Co říci závěrem k životu a dílu bratří Tannerů? Vyzvednout lze několik aspektů, já zatím zdůrazním pouze jejich schopnost využívat svého postavení ve prospěch soudobé české kultury. Případ Bohuslava Balbína mluví za všechny ostatní. Dostal se nespravedlivě do situace, kdy se proti jeho pojetí českých dějin postavil nejvyšší světský představitel Českého království, který rozkázal zastavit tisk Balbínova hlavního historického spisu, kdy Balbín byl navíc na základě anonymního udání obviněn z homosexuality. V této situaci se mnozí od něho odvrátili, ale bratří Tannerové mu zůstali věrni. Matěj jako hlava české jezuitské provincie se nekompromisně důrazně za něho postavil. Nebylo to snadné, protože řádový generál v Římě byl jiného názoru než český provinciál. Výsledkem zásadního postoje Matěje Tannera bylo, že Balbín byl ospravedlněn a že se mohlo pokračovat v tisku jeho Epitome. A co Jan? V situaci, kdy Balbínovi bylo zabráněno v přístupu k materiálům ve svatovítské knihovně, intervenoval za něho u arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, jehož byl zpovědníkem. Stejně jednoznačně intervenoval v jiné záležitosti za biskupa Tomáše Pešinu z Čechorodu u Šternberků, na jejichž rodopise – podobně jako na valdštejském – pracoval.

Možno tedy prohlásit, že byl-li Balbín vůdčím činitelem vlasteneckého okruhu vzdělaných jezuitů a jiných kněží, byli oba Tannerové jeho ochránci a mravními autoritami. Svou činností vyzvedali z trosek starobylost české a moravské země, osvětlovali zašlou kulturu českého národa a snažili se vrátit mu úctu okolního světa.